

ISSN 2181-922X

O'ZBEKISTON

TIL VA MADANIYAT

LINGVISTIKA

2024 Vol. 3 (1)

www.navoiy-uni.uz

www.uzlc.navoiy-uni.uz

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti

Bosh muharrir: Hamidulla Dadaboyev
Bosh muharrir o'rinbosari: Zulxumor Xolmanova
Mas'ul kotib: Dilafroz Muhammadiyeva

Tahrir hay'ati

Baxtiyor Abdushukurov, Samixon Ashirboyev, Sulton Normamatov, Munavvara Qurbonova, Muhayyo Hakimova, Dilrabo Baxronova, Nodira Alavutdinova, Muqaddas Abdurahmonova, Marhabo Umurzoqova, Manzura Shamsiyeva, Gavhar Komilova, Kamola Rixsiyeva, Iqbol O'razova, Muhabbat Madaminova, Rohila Abdullayeva, Saodat Israilova, Mushtariy Xolmurodova, Nodir Jo'raqo'ziyev, Sherqo'zi Qulbulov, Mahliyoixon Tuxtasinova.

Jurnal haqida ma'lumot

“O'zbekiston: til va madaniyat” jurnali – lingvistika, tarix, adabiyot, tarjimashunoslik, san'at, etnografiya, falsafa, antropologiya va ijtimoiy tadqiqotlarni o'rganish kabi sohalarni qamrab olgan akademik jurnal.

Jurnalning maqsadi – ko'rsatilgan sohalarga oid dolzarb mavzulardagi bahs-munozaraga undaydigan, yangi, innovatsion g'oyalarga boy, o'z konsepsiyasiga ega bo'lgan tadqiqotlarni nashr etishdir.

Ingliz, rus va o'zbek tillaridagi, shuningdek, boshqa turkiy tillarda yozilgan maqolalar qabul qilinadi. Iqtisodiy tahlillar hamda siyosatga oid maqolalar e'lon qilinmaydi.

Jurnalda kitoblarga yozilgan taqrizlar, adabiyotlar sharhi, konferensiyalar hisobotlari va tadqiqot loyihalari natijalari ham e'lon qilinadi. Mualliflar fikri tahririyat nuqtayi nazaridan farq qilishi mumkin.

“**Lingvistika**” Oliy attestatsiya komissiyasi ilmiy nashrlar ro'yxatidagi “O'zbekiston: til va madaniyat” jurnalining tilshunoslik yo'nalishidagi seriyasi bo'lib, yilda to'rt marta e'lon qilinadi. “Lingvistika” seriyasida professor-o'qituvchilar, doktorantlar, stajyor-tadqiqotchilar, mustaqil izlanuvchilar, magistrantlarning lingvistika yo'nalishidagi ilmiy maqolalari nashr etiladi.

“Lingvistika” seriyasi 2021-yil mart oyidan chiqa boshlagan.

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti.

O'zbekiston, Toshkent, Yakkasaroy tumani, Yusuf Xos Hojib ko'chasi, 103.

Email: uzlangcult@gmail.com
Website: www.linguistics.tsuull.uz

Mundarija

Lingvistika

Vusala Aghabayli

Investigation of Gender Identity in the Literary Works of Prominent Medieval Azerbaijani Authors 6

Dilafroz Muhammadiyeva

“Boburnoma” matni o‘zbekcha-turkcha-qozoqcha parallel korpusining ma‘lumotlar bazasini shakllantirish 18

Manzura Shamsiyeva

Alisher Navoiyning “Saddi Iskandariy” dostonidagi peyzaj matnlarida rang bilan bog‘liq idrok jarayonlari tahlili 27

Dilrabo ELOVA

Matnni uslubiy tahlil qilishda lug‘aviy teglashtirishning o‘rni 35

Kamola Rixsiyeva

“Qa=” asosli fe‘l leksemalar ishtirokidagi barqaror birikmalarning funksional-semantik xususiyatlari 49

Sherzod Atamuradov

O‘zbek-turk muloqot madaniyatida undovlar pragmatik to‘siq sifatida 57

Mahliyoxon Tuxtasinova

L.Budagovning “Сравнительный словарь турецко-татарских наречий” lug‘atida izohlangan eski o‘zbekcha so‘zlarning statistik tahlili 66

Sharofat Toshmirzayeva

Leksik sinonimlarning maktab darsliklarida ifodalanishi 79

Ziyoda Kasimova

XX asr boshlari o‘zbek tilidagi oid iboralarning semantik-struktur tahlili 93

Doston Abdimurodov

“Ota va ona (ota)” konseptli maqollar tahlili 102

Sayyora Abdurahmanova

Dunyo korpuslari tarkibidagi shevalar subkorpusining ilmiy tavsifi 117

Gulbahor Rasulova

Fitonim – sinonimlarning “Boburnoma” da aks etishi 126

Hamro Murotov

Radioreklama matnlarida grammatik birliklar vositasida presuppozitsiyaning voqelanishi 134

Yoqutjon Yaqubova

Buyruq nutqiy aktlarida ta’sirchanlik 140

Soxibaxon Melibayeva

Tilning antroponimik manzarasida totemistik va animistik qarashlar 150

Alisher Navoiyning “Saddi Iskandariy” dostonidagi peyzaj matnlarida rang bilan bog‘liq idrok jarayonlari tahlili

Manzura SHAMSIYEVA¹

Annotatsiya

Badiiy matndagi rang ifodalovchi so‘zlar leksikasi tahlilida rang ifodalashning barcha usullarini hisobga olish lozim. Filologiya nuqtayi nazaridan matn badiiy butunlik, rang esa ushbu butunlikning elementlaridan biri sifatida idrok etilishi lozim. Bu holatda rangni tadqiq etish barcha badiiy vositalarning tahlilini nazarda tutadi. Maqolada Alisher Navoiyning “Saddi Iskandariy” dostonidagi ayrim peyzaj matnlarida rang bilan bog‘liq o‘rinlarining idrok jarayonlari U. Naysserning “Perseptiv sikl” modeli asosida tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: *yashil rang, sabza rang, qizil, qora, “Perseptiv sikl” modeli, peyzaj matni, kognitsiya.*

Rang insonda muayyan hislar, obraz va assotsiatsiyalarni yuzaga keltirish xususiyatiga ega. Har qanday rang so‘z kabi o‘qilishi yoki xabar, belgi, ramz sifatida talqin qilinishi mumkin. Turli millat vakillari obyekt ranglarini turlicha idrok etadi. Odamlarning kundalik hayotidagi ba‘zi ranglar va ottenkalarining ahamiyatiga qarab, ularning ba‘zilari tilda ko‘proq yoki kamroq aks etishi mumkin. Masalan, qishloq xo‘jaligi bilan shug‘ullanuvchi xalqlar tilida yashil rang ottenkalarini ifodalovchi so‘zlar ko‘p uchraydi, bu ekilgan ekinlarningning holatini nazorat qilish va baholash bilan bog‘liq hayotiy muhim zaruriyatdir. Insoniyat madaniyatida dastlab paydo bo‘lgan eng qadimgi ranglar oq, qora va qizil ranglar hisoblanadi [Розенгреп, 2019: 80]. Badiiy matndagi rang ifodalovchi so‘zlar leksikasi tahlilida rang ifodalashning barcha usullarini hisobga olish lozim. Filologiya nuqtayi nazaridan matn badiiy butunlik, rang esa ushbu butunlikning elementlaridan biri sifatida idrok etilishi lozim. Bu holatda rangni tadqiq etish barcha badiiy vositalarning tahlilini

---

¹ *Manzura Shamsiyeva* – Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti dotsenti v.b., PhD.

E-pochta: vasiya06@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-4439-3654

Iqtibos uchun: SHAMSIYEVA M. Alisher Navoiyning “Saddi Iskandariy” dostonidagi peyzaj matnlarida rang bilan bog‘liq idrok jarayonlari tahlili. *O‘zbekiston: til va madaniyat. Lingvistika.* 2024-3: 27-34.

nazarda tutadi. Matnda keltirilgan rang birikmalarining semantikasini, ushbu semantika rangning an'anaviy ma'nolariga muvofiqligi yoki uning muallif ijodidagi transformatsiyasini ko'rib chiqish kerak. Ranglarni tahlil qilish yozuvchining uslubi, uning asarlari poetikasi, ijod psixologiyasining umumiy va xususiy masalalariga oydinlik kiritadi.

Yashil – maysa va yaproqlar rangi. Shu bilan birga, yorqin yashil rang – hayot va ko'karish, yosharish, kulrang-yashil ottenka – jonsizlik, o'lim ramzidir. Yoshlik, umid va quvonch, bundan tashqari o'zgarish, beqarorlik va rashk (rashkning ko'zlari yashil)ni ifodalaydi. Ko'k va sariq ranglardan tarkib topgan (Osmon va Yer) yashil rang mistik xususiyatlarga ham ega. Tenglik, umid, hayot donoligi taassurotini aks ettirish uchun ushbu rang intellektning sovuq ko'k rangi va sariq quyoshning hissiy iliqligini o'zida birlashtiradi. Yashil – Venera va Merkuriy rangi, sevgi ramzi bo'lish bilan birga, u bahor, yangilanish, quvonch, ishonch, tabiat, jannat, mo'l-ko'llik, farovonlik, tinchlikni ham ifodalaydi. Masalan, Alisher Navoiyning "Saddi Iskandariy" dostonidagi peyzaj matnlarida yashil rang bilan bog'liq quyidagi namunalarni keltirib o'tamiz:

*"Nogoh bir shiddatli chaqmoq chaqilib, butun olam nurga g'arq bo'ldi. U chaqmoq ham emas, yashin tezligida uchuvchi qush bo'lib, qo'lida ham shu turdagi chaqin qushi bor edi. Ularning biri Arshi a'lo ayvonining qushi bo'lsa, ikkinchisi jannat bo'stonining sayr qiluvchisidir. Unisiga yettinchi osmon qasridagi daraxt sayrash makoni bo'lsa, bunisiga jannat bog'i **yashil maydondir**. Yuqorida ta'kidlanganidek, yashil bu o'rinda jannat bog'ining belgisi sifatida qo'llangan.*

*Bu **sabza rangdan** butun olam maysazorga o'xshab ko'rinar, yer yuzining rangi go'yo butunlay **yashil** tusga kirgandek edi; Daryoning qirg'oqlarida ko'm-ko'k gul daraxtlari, xuddi **Xizr payg'ambardek abadiy yashil rangga** burkanib yotar edi". Sabza, yashil o'zaro sinonimik qatorni tashkil etgan. Shu o'rinda yashil rangning mumtoz adabiyotda Xizr payg'ambar bilan assotsiatsiyalanishini ta'kidlash joiz. Bunga yana qator misollarni keltirish mumkin.*

Abu Hurayra roziyallohu anhu Nabiy sollallohu alayhi va sallamdan rivoyat qiladi: "U "Xizr" deb nomlanganiga sabab shuki, agar oq (quruq) yerda o'tirsa, ko'k rangga aylanardi (o'sha yerda o'simlik o'sardi, deyilmoqchi)" (Buxoriy rivoyati).

"Qisasi Rabg'uziy"da: "Xizr ma'nisi yashil bo'lur. Qayu tosh uza Xizr alayhissalom o'ltursa ul tosh yasharur erdi. Aning uchun Xizr ataldi. Aymishlar: Qayu yerda o'ltursa ul yer ko'karur erdi" [Рабғузий, 1991: 68].

Alisher Navoiyning "Xamsa" asarida Xizr obrazi yashillik bilan

aloqador tarzda ko'p qo'llangan. Xususan, "Farhod va Shirin" dostonida:

Bo'yig'a nazm solg'on hulla axzar,

Dema to'ti, degil Xizri payambar [Навоий, 1989: 495]. Ushbu baytda "Hulla axzar" – yashil to'n ma'nosida Xizr kiyimiga ishora qilmoqda.

"Sab'ai sayyor"da ham shu mazmundagi bayt bor:

Xizr monand **sabzadin rangi**

Sabzasi suyi ko'zgusi rangi.

Qizil – qon ham, pishgan qulupnayning ham rangi. Umuman olganda, qizil rang tajovuzkor, hayotiy, kuchga to'lgan, olov bilan bog'liq va sevgi tarzida belgilanadigan, hayot uchun emas, balki o'lim uchun kurashni anglatadi. Insonlar uchun qizil rang, birinchi navbatda, qon rangidir, u uchun juda muhim va ma'lum ma'noda hayotning o'zini anglatadi. Qizil rang va uning ottenkalari (qizg'ish, qirmizi, qon qizil) halokatli kuchdir.

"Inoyat quyoshi vasfidakim, bu fayzli quyosh jilva qilib chiqsa, uning ta'siri toshni porloq yoqutga va la'lni otashga aylantiradi... Hidoyat buluti ta'rifidakim, ehson havosidan ko'tarilsa, o'z rahmat yomg'iri bilan tuproqni lolazorga va qip-qizil gulzorga aylantiradi". Ushbu peyzaj matnida yoqut, la'l, lolazor so'zlari predmetdan tashqari rang anglatishga ham xizmat qilgan. Zero, yoqut – mineral, tarkibida oz miqdorda (2% gacha) xrom ionlari (Cr³⁺) bo'lgan korund (Al₂O₃)ning **qizil rangli** turi. Rangi **och pushtidan to'q qizilgacha; La'l** so'zining leksik ma'nosi qizil rangli tosh bo'lgani uchun g'azallarda, ko'pincha, **qizil rangga** ishora etiladi. Ko'rinib turibdiki, mazkur so'zlar ranglar gradatsiyasi uchun ham xizmat qilgan bo'lib, manzaraning yorqin idrok etilishiga xizmat qilgan.

Qora – kuyik va ko'mirning rangi. Bu jallodlar, qotillar, qaroqchilarning rangi; "qora noshukurlik" va "qora yovuzlik" iboralari yaxshi ma'lum. Masalan, Alisher Navoiyning "Saddi Iskandariy" dostonida "qora" rang bilan bog'langan quyidagi peyzaj tasvirlari uchraydi: "Shu taxlit qora tutun osmoni falakni butkul qopladi, natijada dahshatli *zulmat* yuzaga keldi. Bu holatni ko'rgan zamona uni "*shom*" deb atadi. Uni "*shom*" ham emas, *zulmat* kigizi deb, butun koinotni *zulmatga – motam libosiga* burkandi, deb aytsam yanada to'g'riroq bo'lar. Bu manzara, go'yo qazo mening gunohlarim ko'pligi uchun o'ldirmoqqa chog'langanu, shundan dunyo odamlari *aza libosini* kiyganini eslatadi yoxud butun osmoni falakning ichini *qora qayg'u* g'amnok etganu, yoqasini subh tongi chok etgandek" [Навоий, 2021: 12]. Ushbu parchada qora so'zining muallif idrokidagi assotsiatsiyalari "*zulmat, shom, zulmat kigizi, motam libosi, aza libosi*" kabi kognitsiyalar bilan ifodalanganini ko'rish mumkin. Matnda

keltirilgan “qora tutun”, “qora qayg‘u” sifatlashlari ham qo‘llangan bo‘lib, “qora” aksar boshqa xalqlardagi singari o‘zbek mentalitetida ham negativ hislar bilan bog‘liqligini ko‘rsatib turibdi. Shu o‘rinda qora rang bilan bog‘langan birikmalar hamda muallif assotsiatsiyalari “*subh tongi*” bilan ziddiyatga kirishgan, ya‘ni barcha qora rangni anglatuvchi birliklarga antonim sifatida oq rangni ifodalash uchun muallif “*subh tongi*” badiiy obrazi, tabiat elementini kiritadi. Ushbu matnda shaxs ichki kechinmalari tabiat hodisalari bilan bog‘lab tasvirlangan bo‘lib, peyzajning “Psixologik vaziyatlilik: peyzaj-kayfiyat; peyzaj-kechinma” turiga misol bo‘ladi. Shu o‘rinda aytish mumkinki, muallif idrokidagi ushbu ranglar shaxs hissiyotlarini ifodalovchi **asosiy kognitsiyalar** sifatida qo‘llangan.

Peyzajning “Psixologik vaziyatlilik: peyzaj-kayfiyat; peyzaj-kechinma” turiga yana quyidagi matnlarni ham namuna sifatida keltirish mumkin. “Ana shu talay *g‘am-g‘ussalarga* qaramay, falak mening *qora taqdirimni oqlik – ravshanlik* tomon burdi. Bunga ne asos bo‘lganini so‘rasang, aytay – *zulmat isyoniga yorishib borayotgan tong* sabab bo‘ldi. *Oppoq tongni zulmatni yo‘qqa chiqarayotgan paxta* misoli bil, uning zarrin nurlarini *qaro tun* o‘ralgan kafanning rishta – tolalari deya faraz qil. *Tong shom zulmatiga*, ya‘ni *ajal* guruhiga shiddatli hujum qilib, uning har toridan yo‘qlik manzili sari tortdi”. Muallif shaxs ichki kechinmalaridagi ziddiyatni qora va oq kognitsiyalari bilan ifoda etgan. Aynan qora va oq kognitsiyalarini badiiy tasvirlash uchun “*qora taqdir, ravshanlik, zulmat isyoni, yorishib borayotgan tong, oppoq tong, zulmat, qaro tun, shom zulmati, ajal*” tarzidagi ifodalardan foydalangan bo‘lib, qahramon ruhiyatidagi hislarni tabiatning kontrast holati orqali yuksak mahorat bilan bog‘lagan. Muallifning idrokida “qora” bu o‘rinda “*ajal*”, “oq” esa “*oppoq tong*”, “*paxta*” kognitsiyalarini keltirib chiqargan. Kognitsiyalarning tadrijiy ravishda shakllanish jarayoni “*zulmat isyoniga yorishib borayotgan tong* sabab bo‘ldi” jumlasida aniq ifodalangan. Umuman olganda, butun matn kognitsiyalarning tadrijiy rivojidan tarkib topadi, aslida.

Zero, J.Rumiy hazratlari ta‘kidlaganidek, barcha narsalarning mohiyati bir-biriga nisbatan ziddiyatda ravshanlashadi.

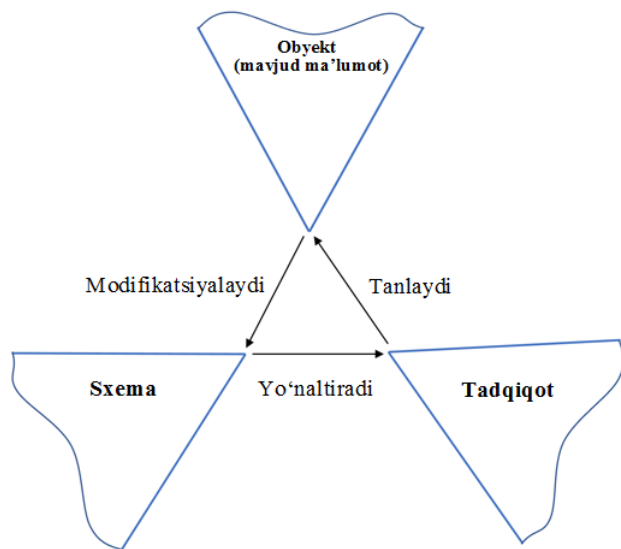
Bunday tasvir retsiyentning kognitiv mexanizmlarini rivojlantiradi, holat yorqin, ta‘sirli tarzda idrok etiladi. Kognitiv rivojlanish – idrok, xotira, tushunchalarni shakllantirish, muammolarni hal qilish, tasavvur va mantiq kabi fikrlash jarayonlarining rivojlanishi [Houde, Borst, 2022:128]. O‘z navbatida ta‘kidlash joizki, retsiyentda bunday mexanizmlarni qo‘zg‘atish, rivojlantirish uchun matn muallifidan yuksak intellektual salohiyat talab etiladi, bu aksioma esa matn muallifning kognitiv doirasi keng, yuqori rivojlangan intellekt sohibi

bo'lganidan dalolat beradi.

"Mayxonani *qop-qorong'i butxona* deb faraz qilsang, meni unda yaxshiliklarni qadrlamovchi qari majusiy deb bil. Ana shuncha *yuzi qoraliklar*, rasvoliklar, beboshliklar qilgan bo'lsam-da, sendan aslo umid uzmayman, chunki karaming daryosidan noumid emasman". Bu o'rinda qora sifatining orttirma darajasidan foydalangan holda diniy tushunchalar bilan bog'lagan, bu esa muallifning diniy qarashlarini oydinlashtiradi.

"*Zulflar o'ralganda ularning buralib to'lg'anishi xuddi ikki anbarin qora ilonni, jism esa xazinani eslatadi*". Yuqorida keltirilgan matnlardagi misollarda qora rang asosan lirik qahramonning tushkun, salbiy holatlari bilan bog'lab berilgan bo'lsa, bu o'rinda o'zbek mentalitetida ikki salbiy assotsiatsiyani keltirib chiqaruvchi tushunchalar "qora" va "ilon" so'zlari birikib, chiroyli manzarani hosil qilganini ko'rish mumkin.

"Ilohi Navoiyga madad ber, *qora shomini* haqiqat chirog'i bilan yorit! *Qorong'i kechaning* ofatlaridan, ofatlarigina emas, *zulmatlaridan* ham asraginki, u Xizr yanglig' obi hayot chiqazsin, Iskandar janobiga hademay yetsin! *Qora shom* lirik qahramon ichki kechinmasini obrazli qilib ifodalashga xizmat qilgan bo'lib, *qorong'i kecha* – *qora shomga* nisbatan, *ofat* – *qorong'i shomga* nisbatan va nihoyat, *zulmat* – *ofatga* nisbatan gradatsiyani hosil qilgan. Bu orqali muallifning voqelikni tasavvur qilish chuqurligi, kengligi hamda idrok jarayonini ko'rish mumkin, bunday gradatsiya retsiptiyentning matni yorqinroq idrok etishiga xizmat qiladi. Buni U. Naysserning "Perseptiv sikl" sxemasi orqali aks ettirish mumkin.

1-rasm. U. Naysserning "Perseptiv sikl" sxemasi

Perseptiv sikl (ing. The perceptual cercle model) – kognitiv psixologiya maktabi vakili, amerikalik psixolog U. Naysserning modeli bo'lib, idrokni uch tuzilma: **obyekt (mavjud ma'lumot) perseptiv sxema va tadqiqotning** siklik o'zaro ta'siri natijasi sifatida o'rganadi. U.Naysserning perseptiv sxemalari subyektini biror-bir turdagi ma'lumotni qabul qilishga tayyorlaydi, shu tariqa, uni tadqiqot faolligiga boshqaradi. Bu faollik (masalan, ko'z harakati), o'z navbatida, muayyan obyektga olib keladi (mavjud ma'lumotga), ushbu yangi ma'lumot esa muvofiq sxemaga modifikatsiyalaydi. Modifikatsiyalangan sxema qo'shimcha ma'lumotga olib keluvchi kelgusi tadqiqotga yo'naltiradi. Ushbu sikl 1-rasmda ifodalangan.

Perseptiv sikl nafaqat vizual ma'lumot bilan, balki har qanday sensor modallik turi bilan ishlaydi. Insonlar real hayotda vizual, eshitish va taktil ma'lumotlarni bir-biridan ajralgan holda qabul qilmaydi. Shu sababli sxemalar umumlashma perseptiv xarakterga ega bo'ladi, perseptiv siklning ish faoliyati esa bir nechta sensor tizimlarning bir vaqtdagi muvofiqlashgan faolligiga asoslanadi.

U.Naysserning fikricha, idrok – bu sxema va mavjud ma'lumotning o'zaro ta'siri hamda bunday o'zaro ta'sirning natijasidir.

Perseptiv sikl modeli asosida kompyuter metaforasi turadi, chunki ma'lumotning inson tomonidan qayta ishlanish jarayoni ma'lumotning kompyuter tomonidan qayta ishlanish jarayoni kabi ba'zi bir dasturlar bo'yicha amalga oshadi [Найссер, 1981: 203].

Umumiy ma'noda sxema – bu kognitiv tuzilma bo'lib, uning vazifasi atrofdagi mavjud ma'lumotni to'plashdan iborat. Sxema – perseptiv siklning bir qismi bo'lib, sensor kanallar orqali turli sensor modalliklarda ma'lumotni idrok qiladi, ushbu ma'lumot ta'sirida o'zgaradi va kelgusi tadqiqot faolligiga yo'naltiradi. Bundan tashqari, sxema kognitiv tuzilma bo'lib, retsiyentning “ongida” joylashadi. Shuningdek, sxema – nerv tizimining qismi hamdir. U miyada aniq markaz emas, biroq ba'zi fiziologik tuzilma va jarayonlardan tashkil topgan tizimni ham o'zida aks ettiradi. U. Naysserning fikricha, inson tug'ilgandanoq cheklangan perseptiv sxemalar to'plamiga ega bo'ladi. Biroq, sxemalarning aksar qismi perseptiv o'rganish orqali tajriba to'plash bilan shakllanadi. Sxemalar ma'lumot mavhumligining turli darajalarida ishlashi mumkin, chunki bir xil ma'lumot bitta darajada ishlashi, boshqasida ishlamasligi mumkin. Masalan, jilmayotgan insonni ko'rib, ushbu inson tishining shakllari, uning lablari holati yoki kayfiyatining o'zgarishi kabi ma'lumotlarga ega bo'lishimiz mumkin. Demak, kayfiyatni idrok etish – bu bitta perseptiv sikl, tishlarning shakli idroki esa – boshqa perseptiv

sikl hisoblanadi. Turli perseptiv sikllarda turli taxminlar to'plami shakllanadi, turli ma'lumotlar ajratiladi va bu ma'lumotlar turli maqsadlarda qo'llanadi, turli yo'llar bilan xotirada qoladi.

Shuningdek, sxemalar "oldindan ko'ra bilish" hamdir va bu muayyan shaxsning mavjud motivatsiyasi, harakatlar dasturi va tajribasiga bog'liq bo'ladi. Tajriba diqqatning taqsimlanishiga va natijada hosil bo'lgan obrazga ham ta'sir qiladi.

Muayyan shaxs kundalik hayotda to'qimachilik mahsuloti (masalan, shim) bilan to'qnash kelganda ko'pincha uning tashqi ko'rinishga qarab baholaydi va o'zi uchun "yoqdi/yoqmadi" tarzida belgilab qo'yadi. Mazkur holatda ushbu doiradagi mutaxassis asosan mahsulot qanday matodan tikilgani, choklari tozaligi, tekisligi va chokning qaysi tipdaligiga e'tibor qaratadi.

Ranglar idrok rivojlantiruvchi eng mahsuldor usullardan biri hisoblanadi. Ko'rish retseptorlari "miyaning bir qismi" hisoblanadi. Biroq matndagi rang ifodalovchi so'zlar idroki "Perseptiv sikl"ning bir necha aylanma harakatini talab qiladi. Chunki rang ko'rish retseptorlari orqali emas, balki so'z va u anglatayotgan sema orqali idrok etiladi. Yuqorida keltirilgan matnda *yoqut*, *la'l* yoki *Xizr* bilan bo'g'liq so'zlarning rangni ifodalashini idrok etish uchun "Perseptiv sikl"ning bir necha aylanma harakati amalga oshiriladi, zero bu so'zlarni anglash shaxsning kognitiv bilimlariga asoslanadi.

Adabiyotlar

- Навоий, Алишер. Фарҳод ва Ширин: (Насрий баён билан) / [Таҳрир ҳайъати А.Қаюмов ва бошқ.; Тузувчи А.Эркинов; Масъул муҳарр. В.Раҳмонов]: – Тошкент: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1989. – 592 б. – (Ўзбек адабиёти бўстони).
- Навоий, Алишер. Хамса: Садди Искандарий. Насрий табдил / Алишер Навоий; И.Махсумов нухаси асосида тўплаб, нашрга тайёрловчи М.Абдулхайр. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2021. – 448 б.
- Найссер У. Познание и реальность. – Москва: «Прогресс», 1981. – Б. 230 б.
- Рабғузий, Носируддин Бурхонуддин. "Қисаси Рабғузий". К.2. // Масъул муҳаррир Н.А. Асилова; Оятлар, ҳадислар ва арабий шеърларни ҳозирги ўзбек адабий тилига Ю.Шокиров тарж. / – Тошкент: Ёзувчи, 1991. – 272 б.
- Розенгрэн, Матс. О созидании, пещерном искусстве и восприятии: доксологический подход/ пер. с англ. Д.Н. Воробьева // Вопросы филологии. – 2019. – вып. 8. – С. 80-93.
- Houdé O., Borst G., eds. In: The Cambridge Handbook of Cognitive Development. Cambridge Handbooks in Psychology. Cambridge University Press; 2022.

Analysis of the processes of color perception in the landscape texts of the epic of Alisher Navoi "Saddi Iskandar"

Manzura Shamsiyeva¹

Abstract

When analyzing the vocabulary of words denoting color in a literary text, it is necessary to take into account all ways of expressing color. From the point of view of philology, text should be perceived as an artistic whole, and color as one of the elements of this whole. The study of color in this case implies the analysis of all artistic means. The article examines the processes of perception of his place associated with color in some landscape texts of the epic by Alisher Navoi's "Saddi Iskandar". It is analyzed based on the model of U. Nasser's "Perspective cycle".

Keywords: *green, sabza color, red, black, "Perspective cycle" model, landscape text, cognition.*

References

- Navoiy, A. 1989. Farhod va Shirin: (nasriy bayon bilan) / [tahrir hay'ati A.Qayumov va boshq.; Tuzuvchi A.Erkinov; mas'ul muharr. V.Rahmonov]: – Toshkent: Adabiyot va san'at nashriyoti, – 592 b. – (O'zbek adabiyoti bo'stoni).
- Navoiy, A. 2021. Xamsa: Saddi Iskandariy. Nasriy tabdil / Alisher Navoiy; I.Maxsumov nusxasi asosida to'plab, nashrga tayyorlovchi M.Abdulxayr. – Toshkent: Yangi asr avlodi. – 448 b.
- Naysser U. 1981. Poznanie i realnost. – Moskva: "Progress", – B. 230 b.
- Rabg'uziy, Nosiruddin Burxonuddin. "Qisasi Rabg'uziy". K.2. // Mas'ul muharrir N.A. Asilova; oyatlar, hadislar va arabiy she'rlarni hozirgi o'zbek adabiy tiliga Y.Shokirov tarj. / – Toshkent: Yozuvchi, 1991. – 272 b.
- Rozengren, Mats. O sozidanii, petshernom iskusstve i vospriyatii: doksologicheskii podxod/ Per. s angl. D.N. Vorobeva // Voprosi filologii. – 2019. – VIP. 8. – S. 80-93.
- Houdé O., Borst G., eds. In: The Cambridge Handbook of Cognitive Development. Cambridge Handbooks in Psychology. Cambridge University Press; 2022.

---

¹ *Manzura Shamsiyeva* – Associate professor of Tashkent State University of Uzbek language and Literature named after Alisher Navoi, PhD.

E-mail: krikhsiyeva85@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-6965-3067

For reference: Shamsiyeva M. Analysis of the processes of color perception in the landscape texts of the epic of Alisher Navoi "Saddi Iskandar". *Uzbekistan: language and culture. Linguistics.* 2024-3: 27-34.

Jurnal 2017-yil 26-oktyabrda O'zbekiston Respublikasi Matbuot va axborot agentligi tomonidan № 0936 raqam bilan ro'yxatdan o'tgan. Tahririyatga kelgan maqolalar mualliflarga qaytarilmaydi.

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Oliy Attestatsiya Komissiyasi tomonidan filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) va fan doktori (DSc) dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalari chop etilishi lozim bo'lgan ro'yxatga kiritilgan (30.10.2021. № 308/6).

Manzil: Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Yusuf Xos
Hojib ko'chasi 103-uy.
Telefonlar: +99871 281-45-11, +99871 281-41-93.
Website: www.linguistics.tsuul.uz
E-mail: linguistics@navoiy-uni.uz
linguistics1navoiy@gmail.ru

Bosishga 11.08.2024-yilda ruxsat etildi.
Bichimi 70x100 1/16, Ofset bosma. "Cambria" garniturasi.
Nashr b.t. 10,875.

"O'zbekiston: til va madaniyat" jurnali tahririyatida tayyorlandi va sahifalandi.
"YASHNOBOD NASHR" bosmaxonasida chop etildi.
Adadi 300 nusxa. Buyurtma №54
Bosmaxona manzili: Toshkent shahar Yashnobod tumani,
58-a harbiy shaharcha.